

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Директор Інституту народознавства
Національної академії наук України

 акад. С.П. Павлюк

“4” вересня 2020 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНЦІВ

рівень освіти	<u>третій (освітньо-науковий) рівень</u>
галузь знань	<u>03 Гуманітарні науки</u> <i>(шифр і назва галузі знань)</i>
напрямок підготовки	<u>доктор філософії</u>
спеціальність	<u>032 – історія та археологія</u> <i>(шифр і назва спеціальності)</i>
вид дисципліни	<u>за вибором</u> <i>(обов'язкова/за вибором)</i>
відділ	<u>історичної етнології</u> <i>(назва відділу)</i>

Робоча програма дисципліни вільного вибору “Етногенез українців” для аспірантів за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Розробник: **Павлюк Степан Петрович** – академік НАН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту народознавства НАН України.

Робоча програма затверджена на засіданні відділу історичної етнології

Протокол № 6 від “12” серпня 2020 р.

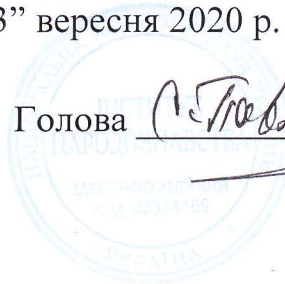
В.о. завідувача відділу історичної етнології

“2” вересня 2020 р. (с.н.с. Демчук М.О.)

Схвалено Вченою радою Інституту народознавства НАН України

Протокол № 7 від. “3” вересня 2020 р.

“4” вересня 2020 р. Голова (акад. Павлюк С.П.)

ВСТУП

Дисципліна «Етногенез українців» входить у цикл професійної наукової підготовки аспірантів за спеціальністю 032 «Історія та археологія», що читається в 5 семестрі 3 курсу аспірантури в обсязі 5 кредитів (за Європейською Кредитно-Трансферною Системою ECTS). Семестр включає 26 години лекцій і 24 годин семінарських занять.

Дослідницька проблема про історичні витоки, історичну пам'ять, процес формування і врешті тривка й тривала консолідація її в історичні спільноти, які прийнято означувати поняттям – “народ”, часто “етнос”, як тотожні між собою, залишається не лише науковою, скільки романтичною, з огляду здорової природної потреби пізнання своїх етнічних джерел. Насправді не повинні впливати на емоційний стан особи історична довговічність етнічної історії чи її обмеженість у часі, але необхідність достовірно знати свій генетичний шлях, незбагненні історичні колізії, радощі спільного творення традицій буття, своєї неповторності. Вагомо усвідомити з відчуттям гордості, що ти причетний, як генетичний або лише історичний спадкоємець, до духовного, культурного надбання своїх предків, чим збагачена людська цивілізація.

Історія і доля кожної спільноти незбагненні і неповторні, пізнання їх завжди викликає емоційну піднесеність. Щоб їм на цьому шляху не судилось чинити – добродійність чи кривду, які з сучасних позицій можна потрактувати як недоброчинні, а можливо, й жорстокі, спонукані певними обставинами чи суб'єктивними настановами, їхні дії не повинні викликати докір їх теперішніх нащадків. Відповідальний науковий принцип повинен опиратися лише на достовірні факти, які в теоретичній конструкції можуть набути найбільш об'єктивних висновків.

Курсом лекцій маємо намір акцентувати на ключових, етапних подіях становлення українців як народу, теоретично умотивовуючи цей процес. Увагу буде звернуто на етногенетичну проблематику, сучасні тенденції етнічної самоідентифікації тощо.

Метою курсу є засвоєння основних концепцій етногенезу та етнічної історії українців; ознайомлення аспірантів з основним категоріальним апаратом етнічної історії людства, з її методологією і завданнями; вивчення етапів етнічного розвитку українців, основних рис матеріальної і духовної культури, змін національного складу населення у межах етнічної території України; дослідження етно-соціальної структури українського суспільства на різних етапах часового розвитку.

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач:

* проведення наукових досліджень щодо проблем етногенезу українського народу;

* уміння аналізувати і пояснювати політичні, соціокультурні, економічні фактори історичного розвитку, які впливали на етногенез українців;

* здатність до підготовки аналітичної інформації (з урахуванням історичного контексту) для прийняття рішень органами державного управління і місцевого самоврядування;

Програмні результати навчання:

Знання

* теоретико-методологічних аспектів етногенезу;

* основних понять та їх змісту (етнос, етногенез, нація, етнічність);

* наукових концепцій походження українців;

* головних етапів етногенезу українців у контексті європейської історії;

* етномаркерів поведінкових стереотипів;

* трансформаційних етнокультурних процесів сьогодення.

вміти:

* аналізувати та пояснювати політичні, соціальні, культурні та економічні фактори етногенезу;

* характеризувати особливості функціонування українського етносу на різних етапах етнічної історії;

* застосовувати отримані знання у сфері наукових досліджень та професійній діяльності.

Дисципліна «Етногенез українців» відноситься до базових, є однією з дисциплін циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія». За підсумками курсу аспіранти здають залік.

Навчально-тематичний план лекцій
і семінарських занять

Теми	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1.	Теорія та методологія етногенетичних досліджень	5	4	18
2.	Наукові концепції етногенезу у сучасній українській історичній науці	5	4	18
3.	Проблема прабатьківщини слов'ян в науці	4	4	16
4.	Головні етапи етногенезу українців	4	4	16
5.	Політичні, соціальні, культурні та економічні фактори етногенезу	4	4	16
6.	Українська нація: витоки й становлення	4	4	16
Всього годин за семестр		26	24	100

Тема 1. Теорія та методологія етногенетичних досліджень.

Методи, принципи, підходи, сукупність прийомів етногенетичних досліджень. Понятійний апарат. Міждисциплінарні зв'язки (антропологія, археологія, географія).

Тема 2. Наукові концепції етногенезу у сучасній українській історичній науці.

Діалектичний матеріалізм. Примордіалізм. Теорія етногенезу Лева Гумільова. Теорії походження українського народу: Трипільсько-арійська, Азійська, Ранньослов'янська, Києворуська, Пізньосередньовічна.

Тема 3. Проблема прабатьківщини слов'ян в науці.

Археологічний та лінгвістичний матеріал. Основні концепції: Дунайська, Вісло-Одерська, Вісло-Дніпровська, Дніпро-Одерська, Азійська. Принципи і специфіка розселення.

Тема 4. Головні етапи етногенезу українців.

Утворення етносу. Формування української народності. Формування української нації.

Тема 5. Політичні, соціальні, культурні та економічні фактори етногенезу.

Етнічна розмаїтість українських земель у IX ст. до н.е. – V ст. н.е. Форми державності степової та лісостепової смуги. Соціально-економічне становище.

Тема 6. Українська нація: витоки й становлення.

Понятійний апарат. Етнічна нація. Політична нація. Чинники і фактори, які сприяли виникненню нації. Національне відродження. Націоналізм.

Література

1. Алексеев В. П. Етногенез: Учебное пособие. – Москва: Высшая школа, 1986. – 138 с.
2. Багринець В. М. Коли і як виникли назви «Україна», «українці»? – Ужгород: Гражда, 2002. – 61 с.
3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків: Основа, 1991. – 256 с.
4. Балушок В. Деякі проблемні моменти етногенезу українців та його завершальний етап // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 6. – С. 55–64.
5. Балушок В. Формування об'єктивної основи для етногенезу українців // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 1. – С. 32–40.
6. Балушок В. Етнічна ситуація на слов'янських землях України в епоху Київської Русі // Народна творчість та етнографія. – 2004. – С. 46–57.
7. Балушок В. Українська шляхта між польським та українським етносами // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 11–25.
8. Баран В. Д. Походження слов'ян / В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. – Київ: Наукова думка, 1991. – 140 с.
9. Баран В. Д. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / В. Д. Баран, Е. В. Максимов, Б. В. Магомедов. – Киев : Наукова думка, 1990. – 488 с.
10. Баран В. Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та основні шляхи розселення слов'ян // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т. ССХХV.
11. Баран В. Д. Східнокарпатський регіон у V–VII ст. н. е. / В. Д. Баран // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. I : Археологія та антропологія. – С. 263–308.
12. Баран В. Д. Черняховская культура / В. Д. Баран, Б. В. Магомедов // Археология Украинской ССР. – Киев : Наукова думка, 1986. – Т. III : Раннеславянский и древнерусский периоды. – С. 70–100.
13. Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка. – Київ: Либідь, 2006. – 328 с.
14. Вакуленко Л. В. Населення Східних Карпат в пізньоримський час / Л. В. Вакуленко // Етногенез та етнічна історія Українських Карпат. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. I : Археологія та антропологія. – С. 227–262.
15. Вівчарик М. М., Капелюшний В. П. Українська нація: витоки, становлення, сьогодення. – Київ: Наука, 2003.
16. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. – Київ : Мистецтво, 1995. – 336 с.
17. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (культурно-історична проблема). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 448 с.

18. Глушко М. Історія народної культури українців : навч. посібник / Михайло Глушко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
19. Глушко М. Методика реконструкції об'єктів культури населення України доісторичного періоду (досвід етнологів) / Михайло Глушко // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 193–210.
20. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко. – Київ : Наукова думка, 1976. – 204 с.
21. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ: Либідь, 1991. – 67 с.
22. Диновський Д. М. Адміністративно-правові проблеми відтворення генофонду української нації // Держава і право. – Київ, 2006. – Вип. 32. – С. 195–198.
23. Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – Київ: Наукова думка, 1969. – 210 с.
24. Дністрянський М. С. Етнонаціональна мозаїчність сільського і міського населення України: пізнавальні і прикладні аспекти // Український географічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 17–22.
25. Етнографія України / За ред. С. А. Макарчука. – Львів: Світ, 2004.
26. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі. – Львів: Світ, 1993. – 175 с.
27. Залізняк Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам'ять століть. – 1986. – № 2.
28. Залізняк Л. Етногенез українців: імперські міфи та історична реальність // Вісник Київського університету. Сер. Українознавство. – 2002. – № 6. – С. 5–12.
29. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. – Київ, 1994.
30. Залізняк Л. Походження українського народу // Матеріали до української етнології. – 1995. – № 1 (4).
31. Залізняк Л. Походження українців за даними сучасної етнології // Дзеркало тижня. – 2007. – № 24. – С. 21.
32. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 31–42.
33. Зінченко О. Етногенез українців: шляхи становлення нації // Красзнавство. Географія. Туризм. – 2005. – № 33. – С. 10–13.
34. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – Москва : Наука, 1991. – 507 с.
35. Етнічна історія давньої України / П. П. Толочко, Д. Н. Козак, О. П. Моця та ін. – Київ, 2000. – 276 с.
36. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс н.э. – Киев, 1985.

37. Ісаєвич Я. Походження українців: історіографічні схеми і політика // Матеріали до української етнології. – Київ, 1995. – № 1 (4).
38. Касперович Г. Етнокультурные процессы на белорусско-украинском пограничье // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 4–5. – С. 19–29.
39. Катигоренко В. О. Зміни етнічного складу населення України (друга половина ХХ століття) // Історія України. – 1999. – № 31–32. – С. 6–7.
40. Козак Д. Н. Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери / Д. Н. Козак // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1 : Археологія та антропологія. – С. 163–226.
41. Крип'якевич І. П. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII ст. // Український історичний журнал. – 1996. – № 7. – С. 34–39.
42. Крисаченко В. Історичні передумови формування етнічної структури населення України // Стратегії розвитку України. – Київ, 2002. – С. 51–64.
43. Крисаченко В. Історичні витoki українського етносу // Освіта і управління. – 2011. – № 4. – С. 54–70.
44. Любчик І. Становлення національної ідентичності лемків // Київська старовина. – 2006. – № 3. – С. 80–97.
45. Макарчук С., Турій О. Український етнос (історичний розвиток). – Львів: Світ, 1990.
46. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навч. посіб. – Київ: Знання, 2008. – 471 с.
47. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – Київ: Генеза, 1996. – 942 с.
48. Малахов І. М. Моделювання розвитку українського етносу // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 7. – С. 8–15.
49. Мишко Д. І. Звідки пішла назва «Україна» // Український історичний журнал. – 1996. – № 7. – С. 45–56
50. Момрик А. П. Формування концепції етногенезу українського народу (історіографія проблеми). Спец. 07.00.05- етнологія: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Анатолій Петрович Момрик ; НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського. – К., 2005. – 19 с.
51. Моця О. П. Етнічні процеси в автохтонному середовищі на етапі ранньомодерної та модерної історії України // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 41–52.
52. Національні меншини в Україні. Інформаційно-бібліографічний покажчик. – Київ, 2003.
53. Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР. – Київ: Наукова думка, 1965.
54. Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій. – Київ: Тандем, 1997. – 367 с.

55. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле. – Москва : Издательство иностранной литературы, 1956. – 450 с.
56. Огульчанський Ю. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 68 с.
57. Павленко Ю. Структура та розвиток етнічної спільності // Археологія. – 1997. – № 3. – С. 15–20.
58. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – Київ: Либідь, 1994.
59. Павлюк С. Етногенеза українців: спроба теоретичної реконструкції. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – 247 с.
60. Павлюк С. П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст. – Київ: Наукова думка, 1986. – 171 с.
61. Павлюк С. Походження українського народу у контексті традиційної культури. Лекції спецкурсу з етнополітології / Степан Павлюк. – Львів, 2006. – 84 с.
62. Павлюк С. Словник основних понять і термінів з теорії етнології / Степан Павлюк. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 256 с.
63. Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – Київ: Наукова думка, 1991. – 224 с.
64. Паучок В. К. Етногенез українського народу і становлення національної символіки. – Тернопіль, 1993.
65. Петров В. З історії житла на Україні (проти буржуазних теорій у дослідженні житла) // Розвідки / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – Т. 1. – С. 509–547.
66. Петров В. Походження українського народу. – Київ: Фенікс, 1992. – 192 с.
67. Півторак Г. Коли ж виникла українська мова // Історія української мови. – Київ, 1996.
68. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». – Київ: Либідь, 2004.
69. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій для студ. вузів. – Київ: Либідь, 1996. – 272 с.
70. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. – Київ: Либідь, 1995. – 124 с.
71. Прибиткова І. Демографічний розвиток України у 1990-х рр. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 69–85.
72. Приходнюк О. П. Східні Карпати у VIII–IX ст. / О. П. Приходнюк // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. I : Археологія та антропологія. – С. 309–340.

73. Радович Р. Поліський льох і питання реконструкції землянкового та напівземлянкового житла / Роман Радович // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 2010. – Т. ССCLIX : Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 33–56.
74. Раппопорт П. А. Древнерусская архитектура / П. А. Раппопрт. – Санкт- Петербург, 1993. – 288 с.
75. Раппопорт П. Древнерусское жилище / П. Рапапорт // Археология СССР. Свод археологических источников. – Ленинград : Наука, 1975. – Вып. Е1- 32. – 180 с.
76. Сегеда С. П. Антропологічні особливості українського народу: етногенетичний аспект // Матеріали до української етнології. – Київ, 1995. – № 1 (4).
77. Сегеда С. Історична динаміка етнічного складу населення України // Досвід України в галузі прав національних меншин. – Київ: Либідь, 1994. – С. 7–16.
78. Сегеда С. У пошуках предків. Антропология та етнічна історія України / С. Сегеда. – Київ : Наш час, 2012. – 462 с.
79. Седов В. В. Восточные славяне VI–XIII вв. – Москва, 1982.
80. Сілецький Р. Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі) / Роман Сілецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2001. – Т. 242 : Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 230–247.
81. Смоль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. Українська церковнослов'янщина // Історія української мови. – Київ, 1996.
82. Супругова С. Етнічні спільноти: сутність, ознака, класифікація // Філософська думка. – 2005. – № 5. – С. 124–137.
83. Стороженко І. Дике Поле кінця XIV – середини XVII ст., як складова частина Великого кордону України. Обриси «нічиєї землі» // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 12–20.
84. Стрижак О. Звідки походить назва «Україна» // Наука і культура. – Київ, 1986. – Вип. 20.
85. Терлецький Л. Етногенез українського народу. – Львів: Інтелект-Бізнес, 2007. – 632 с.
86. Ткаченко О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Історія української мови. – Київ, 1996.
87. Толочко А. П. Очерки начальной руси. – Киев; Санкт-Петербург: Лаурус, 2015. – 336 с.
88. Фігурний Ю. Основні версії походження українського етносу: фаховий українознавчий аналіз // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 213–220.
89. Шакурова О. Модерні концепції етногенезу українців // Українознавство. – 2011. – № 2. – С. 192–194.
90. Тиводар М. Етнографічна мозаїчність українців Закарпаття // Закарпаття : народознавчі роздуми / Михайло Тиводар. – Ужгород : Карпати, 1995. – С. 179–205.

91. Тиводар М. Етнологія: навч. посіб. для студ. іст. спец. вищих навч. закл. / М. Тиводар. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
92. Тиводар М. Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття) // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 4–31.
93. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. / Б. О. Тимошук. – Київ, 1976. – 207 с.
94. Толочко П. Чи існувала давньоруська народність? // Археологія. – 1992. – № 3.
95. Українська етнологія: Навч. посіб./ За ред. В. Борисенко. – Київ: Либідь, 2007. – 400 с.
96. Худаш М. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств / Михайло Худаш. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2012. – 1061 с.
97. Шаповал Ю. С. Витоки походження українців (на основі української лексики Полтавського регіону). – Полтава, 2011. – 104 с.
98. Шилов Ю. Трипільська культура Наддніпров'я України і її зв'язок із прабатьківщиною індоєвропейців // Народна творчість і етнографія. – 2000. – № 1. – С. 74–81.
99. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчеруська мова. З проблем східнослов'янської глтології // Історія української мови. – Київ, 1996. – С. 191–205.
100. Чирков О., Винниченко І. Етнодемографічний розвиток України: історія. Сучасність, перспективи // Сучасність. – 2000. – № 7–8. – С. 23–29.
101. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. – Нью-Йорк, 1964.
102. Юрій М. Ф. Етногенез українського народу: навч. посіб. – Київ: Кондор, 2008. – 262 с.
103. Юрій М. Ф. Етнологія: навч. посіб. – Київ: Дакор, 2006. – 360 с.
104. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ, 2005.
105. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. – Kraków, 1929. Cz. 1 : Kultura materialna. – 710 s.
106. Niederle L. Život starých Slovanů / L. Niederle. – Praga, 1913. – D. I. – Sv. 2. – S. 398–898.